

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อุดมการณ์ และแนวทางในการให้ความหมาย

ในการที่จะเข้าใจความหมายของอุดมการณ์ก่อนอื่นเราควรเข้าใจว่า อุดมการณ์เป็นส่วนประกอบระหว่างหลายๆสิ่ง หลายๆอย่าง ทั้งความรู้ ความเชื่อ วัฒนธรรม ทฤษฎี บรรทัดฐานของสังคม ซึ่งปัญหาจริงๆของการให้ความหมายกับอุดมการณ์ก็คือ นักทฤษฎีแต่ละคน แต่ละกลุ่มซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการศึกษาอุดมการณ์ตรงกัน แต่กลับใช้ ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ (Social theory) ที่ต่างกันมาจับประเด็นและให้ความหมายกับอุดมการณ์ ดังนั้นในขณะที่ไม่มีคำจำกัดความที่ตายตัว กลับมีหลากหลายทฤษฎีที่กล่าวพาดพิงถึงอุดมการณ์ (Thompson, 1986:22)

คำว่าอุดมการณ์ (Ideology) ใช้ครั้งแรกเมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม ค.ศ. 1797 โดยนักวิชาการชาวฝรั่งเศสชื่อ Antoine Louis Claude Destruitt de Tracy (อ้างถึงใน ปรีชา ช่างขวัญ ยืน 2538) เขาใช้คำนี้เรียกการศึกษาอย่างมีระบบของกลุ่มคนที่เชื่อในความรู้และปัญญาว่าแก้ไขปัญหาได้ (Enlightenment) ซึ่งเป็นวิหาคำรู้ที่นิยมกันในช่วงศตวรรษที่ 18 ต่อ 19 พวกนี้เชื่อว่าความรู้ที่แท้จริงหรือ ideas สามารถหาได้โดยอาศัยประสบการณ์ นอกจากนี้ยังเชื่อว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์นำมาใช้ปรับปรุงสังคมและสภาวะทางการเมืองได้ คำว่า Ideology ในความหมายนี้จึงเป็นความจริงทางกายภาพที่สัมผัสได้

Althusser (1971,อ้างถึงใน Thompson, 1986)นักวิชาการด้านอุดมการณ์ มองว่าอุดมการณ์หมายถึงกระบวนการที่ทำให้การใช้ชีวิตของมนุษย์เป็นปกติ สามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีสติควบคุม สะท้อนถึงการแสดงออกอย่างตั้งใจ มีระบบ อุดมการณ์คือสิ่งที่ใช้อธิบายสิ่งที่มนุษย์ไม่เข้าใจได้อย่างง่ายๆ เป็นกระบวนการที่นำจินตนาการมาสู่ความรู้สึกนึกคิด ซึ่งต่างกันไปตามสังคม เช่น กรรมเก่า บัญชาพระเจ้า ซึ่งอุดมการณ์จะแทรกอยู่ในทุกๆสิ่งทั้ง นิสัย วัฒนธรรม บทสนทนา และมากมายจนเข้ามาแทนที่ตัวตนที่แท้ของคนนั้นได้

ในขณะที่ Marx (อ้างถึงใน Inglis 1990) เห็นว่าอุดมการณ์คือความคิดที่ถูกชักนำ ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ชนชั้นหนึ่งพยายามที่จะรวบผลประโยชน์จากชนอีกชั้นหนึ่ง จึงสร้างสิ่งที่เรียกว่าอุดมการณ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมระบบทางความคิดซึ่งจะส่งผลต่อเนื่องไปยังการควบคุมระบบชนชั้นเอาไว้ต่อไปเพื่อดำรงไว้ซึ่งการเอาเปรียบนั้น

โดยสรุปแล้ว อุดมการณ์ ที่ได้ประมวลมาทั้งหมด ก็หมายถึง กรอบในการมองโลกของมนุษย์ โดยพยายามอธิบายความเป็นไปในโลกว่า ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ แล้วนำมันมา เป็นสิ่งที่ชี้นำการกระทำต่อสังคม ส่วนใครแต่ละคนจะมีอุดมการณ์ที่ต่างกันอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับว่า ในสังคมนั้นใช้อะไรมาเป็นสิ่งที่สร้างอุดมการณ์

อุดมการณ์มีพื้นฐานมาจากความจริงแต่ถูกนำมาทำให้เพี้ยนไปตามแต่สังคมนั้นที่ต่างกัน ส่วนของความจริงในอุดมการณ์จึงไม่ได้ถูกนำมาแยกให้เห็น ซึ่งหากมองตามแนวคิดทางสังคมศาสตร์จะพบว่าคนเราเองคือผู้ใช้และควบคุมอุดมการณ์ในแรกเริ่ม และใช้ไปจนเราไม่ อยากคิดไม่อยากจะมองให้แตกต่างหรือขัดแย้งกับสังคม สุดท้ายก็เกิดความซาชินกับสิ่งนั้น

บทบาทและกระบวนการของอุดมการณ์

บทบาทของอุดมการณ์

แนวคิดในเรื่องกระบวนการทำงานของอุดมการณ์ เกิดขึ้นมาตามแนวทางการให้ความหมายกับอุดมการณ์ ที่นักวิชาการแต่ละกลุ่มได้ให้ไว้ในเบื้องต้น ซึ่งก็จะต่างกันไปตามมุมมองของการใช้งานอุดมการณ์ แต่พื้นฐานเบื้องต้นที่คล้ายคลึงกันของการนำอุดมการณ์มาใช้ก็คือ การนำมาครอบงำความคิดเห็นของมนุษย์ในสังคมให้มีความคิดและการกระทำไปในทางหนึ่งทางใดที่ผู้ครอบงำต้องการ ในส่วนที่ต่างกันก็คือขึ้นอยู่กับว่านักคิดกลุ่มนั้นเอาอุดมการณ์ไปผูกติดไว้กับแนวคิดใดเป็นพิเศษ กลุ่มแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์สามารถแบ่งได้เป็นกลุ่มใหญ่ๆ สองกลุ่ม กลุ่มแรกมีแนวความคิดที่ว่าในแต่ละสังคมจะมีอุดมการณ์เพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้นเนื่องจากอุดมการณ์เป็นเครื่องมือในการครอบงำทางชนชั้น ในขณะที่กลุ่มหลังมีแนวความคิดที่ว่าในสังคมมีการต่อสู้ของหลากหลายอุดมการณ์เพื่อที่จะขึ้นมาเป็นเจ้าแห่งอุดมการณ์ในเวลาที่แตกต่างกัน ซึ่งทั้งสองกลุ่มมีรายละเอียดในบทบาทและการทำงานของอุดมการณ์ดังนี้

กลุ่มอุดมการณ์เดียว

ในกลุ่มนี้มองว่าอุดมการณ์เกิดขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือของชนชั้นหนึ่งในการครอบงำความคิดชนอีกชั้นหนึ่ง ในแต่ละสังคมจึงน่าที่จะมีกระแสของอุดมการณ์เพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งกลุ่มเดียว ในทฤษฎีเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองของ Marx มองว่าในสังคมนั้นมีทรัพยากรวัตถุหรือสิ่งที่

เป็นต้นทุนทางการผลิตเช่น ที่ดิน เงิน แรงงานที่จำกัด ในขณะที่ในสังคมมีคนจำนวนมากที่ต้องการประโยชน์จากปัจจัยเหล่านี้ ดังนั้นเพื่อเป็นการจ่ายสำหรับกลุ่มคนในชนชั้นผู้นำหรือกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของปัจจัยในการครอบครองและรักษาปัจจัยเหล่านี้ไว้จากการเรียกร้องของชนอีกชั้นหนึ่ง ชนชั้นผู้นำจึงจำเป็นที่จะต้องหาทางในการควบคุมคนชนชั้นอื่นเอาไว้ไม่ให้เกิดการปฏิวัติทางชนชั้น ซึ่งเป็นการยากที่จะใช้เพียงการปราบปรามด้วยกำลังแต่เพียงอย่างเดียว ดังนั้นอุดมการณ์จึงได้เข้ามามีบทบาทในการควบคุมชนชั้น

ดังนั้นเมื่อทรัพยากรวัตถุดิบเป็นตัวกำหนดโครงสร้างทางชนชั้น และความสัมพันธ์ทางสังคม ชนชั้นที่เป็นเจ้าของทรัพยากรก็จะเป็นชนชั้นผู้ปกครอง ชนชั้นที่ขายแรงงานจะเป็นผู้ถูกปกครอง ชนชั้นผู้ปกครองก็จะออกกฎหมาย สร้างทฤษฎี ศาสนา หรือสิ่งที่ Marx เรียกว่า "โครงสร้างส่วนบน" ขึ้นมาเพื่อที่จะสร้างความชอบธรรมในการรักษาสถานะภาพของชนชั้นตนเอง ซึ่ง Ralph Millband (1969,อ้างถึงใน ชัยชนะ อิงควัด,2530 : 183) ได้ทำการศึกษารัฐบาล และระบบตัวแทนในยุโรปพบว่า บุคคลต่างๆที่ทำหน้าที่บริหารนโยบายรัฐล้วนเป็นผู้ที่มาจากชนชั้นเดียวกันหรือใกล้เคียงกันเกือบทั้งสิ้น บุคคลเหล่านี้มาจากโรงเรียนเดียวกัน มีการแต่งงานภายในชนชั้นเดียวกัน มีฐานะทางเศรษฐกิจที่คล้ายกัน และเป็นผู้มีบทบาทในการกำหนดกฎหมาย นโยบายของรัฐหรือสังคมนั้น

คำว่าอุดมการณ์ตามความหมายของ Marx(1947,อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ,2538:27)) จึงหมายถึง กระบวนการแห่งการกดขี่ หรือการครอบงำของคนกลุ่มหนึ่ง ที่ดึงดวงผลประโยชน์และคุณค่าส่วนเกินจากแรงงานของคนอีกกลุ่มหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคมนายทุนนั้นเป็นตัวอย่งที่ดี กระบวนการแห่งการกดขี่นั้นก็นำไปสู่การรวมตัวกันของความคิด ค่านิยม ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อเอื้ออำนวยต่อการกดขี่เอารัดเอาเปรียบ และในขณะเดียวกันก็ซ่อนเร้นธรรมชาติที่แท้จริงของการกดขี่นั้นไว้

ด้วยความต้องการในการคงสภาพการเอาเปรียบทางชนชั้นนี้ไว้ จึงทำให้เกิดกลไกทางสังคม2ชนิดเพื่อควบคุมความเป็นไปในสังคมไว้ กลไกแรกเป็นกลไกด้านการปราบปราม (repressive apparatus) วัตรกรรมของกลไกนี้ก็เช่น ตำรวจ ทหาร กฎหมาย ซึ่งทำงานอยู่ในหน่วยงานของรัฐ กลไกนี้ใช้มาตรการที่รุนแรง ใช้กำลังปราบปราม ตัวอย่างเมื่อดำรวจเข้าทำลายกลุ่มผู้ชุมนุม อีกกลไกหนึ่งเป็นกลไกด้านการครอบงำทางความคิด (ideological apparatus) วัตรกรรมของกลไกนี้ก็คือ ครอบครัว โรงเรียน สื่อมวลชน ที่ทำงานอยู่ในหน่วยงานเอกชน กลไกนี้จะใช้วิธีการอบรมบ่มเพาะ ปลูกฝังความคิด ค่านิยม อุดมการณ์ ที่ละน้อยอยู่ในชีวิตประจำวันทุก

วัน เพื่อให้คนในสังคมยอมรับความคิดหลักหรือเห็นดีเห็นงามกับอุดมการณ์ของสังคมอย่างสมัครใจ สำหรับในสังคมข่าวสารเช่นสังคมปัจจุบัน สถาบันสื่อมวลชนจะเป็นกลไกที่สำคัญกลไกหนึ่ง

บทบาทของอุดมการณ์ในการครอบงำสังคมที่คล้ายคลึงกันนี้ยังปรากฏในงานของ Althusser ที่เสนอเรื่องราวเกี่ยวกับกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ Althusser ได้เสนอว่าบทบาทหลักของรัฐอยู่ที่การสืบทอดความสัมพันธ์ทางการผลิต เขาแบ่งองค์กรของรัฐออกเป็นสองส่วนคือองค์กรปราบปรามกับองค์กรอุดมการณ์ Althusser ได้ให้ความหมายไว้ว่า (กาญจนา แก้วเทพ,ผู้แปล,2529)

“กลไกด้านการปราบปรามของรัฐ คำว่าปราบปรามนี้มีนัยยะว่า กลไกรัฐส่วนนี้ทำหน้าที่โดยใช้ความรุนแรง ไม่ว่าจะจะเป็นความรุนแรงที่มีรูปแบบจำกัดเพียงใดก็ตาม (ตัวอย่างเช่นในรูปแบบของการบริหาร แม้ว่าการกดขี่นี้อาจถูกมองว่าไม่มีความรุนแรงทางกายภาพก็ตาม)”

“กลไกด้านอุดมการณ์ของรัฐ ซึ่งเราจะสามารถสังเกตเห็นความแตกต่างได้ทันทีว่ากลไกทางอุดมการณ์ของรัฐนี้มีรูปแบบของสถาบันที่ต่างไปจากอันแรก หรือแยกอยู่ในสถาบันพิเศษ เช่น สถาบันศาสนา สถาบันโรงเรียน สถาบันครอบครัว สื่อมวลชน สถาบันทางวัฒนธรรม ”

สรุปได้ว่าในกลุ่มแรกนี้มองว่าอุดมการณ์ในสังคมนั้นมีเพียงกลุ่มเดียวที่เป็นประโยชน์กับชนชั้นหนึ่งในสังคมเท่านั้นและยังคงมีความสามารถในการคงสภาพความเป็นอุดมการณ์นี้อยู่ต่อไปเพื่อที่จะให้ชนชั้นที่ได้รับผลประโยชน์ยังคงเป็นชนชั้นผู้สร้างกฎในสังคมต่อไป

ความคิดที่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ในกลุ่มแรกนี้เองเป็นที่มาของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่ง Marx (อ้างถึงใน Inglis 1990) ได้กล่าวถึงความเกี่ยวเนื่องกันของอุดมการณ์และแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองไว้ว่า อุดมการณ์เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยคนในชนชั้นนายทุน ซึ่งต้องการดักตวงผลประโยชน์จากแรงงานของคนในชนชั้นแรงงาน วิธีที่ดีที่สุดก็ด้วยการสร้างภาพลวงตาในการทำงาน เพื่อให้คนในชนชั้นแรงงานไม่คิดที่จะเรียกร้องสิทธิของตนจากแรงงานส่วนเกินที่ตนทำได้ และเมื่อชนชั้นแรงงานได้รับอุดมการณ์ไว้ในกรอบแนวคิดในการมองโลกของตนแล้ว ชนชั้นนายทุนซึ่งเป็นเจ้าของธุรกิจและเป็นเจ้าของอำนาจทางรัฐในทางอ้อมก็จะใช้อำนาจทางธุรกิจในมือตน เช่น สื่อมวลชน หรือใช้อำนาจรัฐ เช่น การเข้าไปเป็นสมาชิกสภา เพื่อคงไว้ซึ่งกรอบการมองโลกที่คล้ายตามอุดมการณ์อยู่เช่นนี้ นำเสนอเข้าไปไม่มีที่สิ้นสุด และครอบงำทางชนชั้นต่อไปไม่มีจุดจบเช่นกัน

กลุ่มเวทีแห่งอุดมการณ์

ในขณะที่ Gramsci ซึ่งเป็นนักวิชาการในรุ่นต่อมาของทฤษฎีอุดมการณ์ มีมุมมองที่แตกต่างไป โดยการปฏิเสธแนวคิดที่ว่า หากคนกลุ่มใดชนชั้นใดได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตก็จะได้ควบคุมปัจจัยในการผลิตความคิด และวัฒนธรรมไปโดยปริยาย ดังนั้นอุดมการณ์ของ Gramsci จึงถือว่าไม่ใช่แต่เป็นเพียงเรื่องนามธรรม(ความเชื่อ) ที่ผิดเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงรูปธรรมที่อยู่ในสถาบันต่างๆอันเนื่องมาจากความเชื่อเหล่านั้น เช่น วัด โรงเรียน ครอบครัว ฯ อุดมการณ์จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมทุกสังคม สิ่งใดที่เกิดจากสถาบันเหล่านี้ เช่น พฤติกรรมและนิสัยก็นับรวมเป็นอุดมการณ์ได้ (ปรีชา ช่างขวัญยืน,2538)

ยิ่งไปกว่านั้น Gramsci ก็ยังพยายามตัดความคิดเรื่องที่ว่าปัจจัยทางด้านการผลิตมีผลเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ออกไป Gramsci เห็นว่า ในสังคมจะมีกลุ่มพื้นฐานต่างๆที่มีผลประโยชน์ขัดกัน เช่นกรรมกรกับนายทุน ชาวนากับเจ้าของที่ดิน เป็นต้น (กาญจนา แก้วเทพ , 2540) เพื่อให้การจัดการกับผลประโยชน์เป็นไปเพื่อกลุ่มของตน กลุ่มต่างๆก็จะพยายามที่จะส่งตัวแทนของกลุ่มตนเข้าไปอยู่ในรัฐ ด้วยระบบการปกครอง (เช่นลงเลือกตั้ง) Gramsci กล่าวว่า กลุ่มคนพื้นฐานที่ทำงานเกี่ยวข้องอยู่กับการผลิตโดยตรง เช่น กรรมกร นายทุน ชาวนา เจ้าของที่ดิน จะพยายามส่งตัวแทนเข้าไปยึดอำนาจรัฐหรือต่อรองกับอำนาจรัฐ ดังนั้นเมื่อคนกลุ่มใดสามารถเข้าครอบครองอำนาจรัฐได้ ก็จะใช้กลไกรัฐดังกล่าวให้เป็นประโยชน์ต่อตัวเอง

ภาพสังคมที่ Gramsci ได้ร่างขึ้นมา จะมีลักษณะของการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา คือไม่มีคนกลุ่มใดที่จะสามารถยึดครองอำนาจรัฐอย่างผูกขาดอยู่ได้ตลอดเวลา แม้แต่ในสถาบันสังคมและกลไกรัฐแต่ละอย่างก็จะมีตัวแทนจากกลุ่มต่างๆเข้าไปช่วงชิงพื้นที่อยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ดังนั้นถึงแม้ในด้านกลไกการทำงานของอุดมการณ์โดย Gramsci จะคล้ายคลึงกับของ Marx แต่ในส่วนของผู้สร้างอุดมการณ์และใช้อุดมการณ์ ในแนวคิดของ Gramsci คือ คนทุกกลุ่มที่วนเวียนอยู่ในกลไกการผลิต ไม่มีใครกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง กลุ่มเดียว ที่จะใช้อุดมการณ์เพื่อครอบงำชนอีกชั้นหนึ่งไว้ตลอดได้

กระบวนการของอุดมการณ์

กลุ่มอุดมการณ์เดียว

สำหรับส่วนเพิ่มเติมของแนวคิดที่เกี่ยวกับกลไกทางอุดมการณ์ของ Althusser คือ เรื่องของการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ (Reproduction of Ideology) โดย Althusser ชี้ให้เห็นว่า การที่อุดมการณ์หนึ่งๆ จะกลายเป็นอุดมการณ์ที่ยั่งยืน ทนทานได้นั้นต้องผ่านกระบวนการในการผลิตซ้ำ โดยอาศัยการถ่ายทอดผ่านสถาบันและกลไกต่างๆ ของสังคมให้เป็นที่รับรู้ของสมาชิกในสังคมอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะเมื่ออุดมการณ์เป็นเรื่องนามธรรม ก็ยิ่งจำเป็นต้องมีกระบวนการผลิตซ้ำที่เป็นรูปธรรมมารองรับ ตัวอย่างง่ายๆ เช่น สีของธงชาติ แดงคือชาติ ขาวคือศาสนา น้ำเงินคือพระมหากษัตริย์ และจากการวิเคราะห์กลไกทางอุดมการณ์ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดก็ตามได้ให้ข้อพิสูจน์แล้วว่า สถาบันเอกชนจะทำหน้าที่นี้ได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด

เพื่อการคงอยู่ต่อไปของอุดมการณ์หลักนอกจากการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์แล้ว จึงยังต้องมีการสอดส่องดูแลด้วยว่าในสังคมขณะนั้นมีผู้ที่ต้องการลบล้างระบบชนชั้นหรือไม่ ซึ่งเราเรียกการสอดส่องนี้ว่าการกล่าวหา การใช้วิธีการกล่าวหาผู้ที่ไม่ยอมอยู่ใต้อุดมการณ์หลัก มีใช้สิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้น การกล่าวหาผู้นำกลุ่มต่างๆ ว่าเป็นกบฏ แม้ในกลุ่มศาสนาก็มีการต่อต้านผู้ที่ประทุพดินอกริตนอกรอยว่าเป็น ผี หรือปอบ Goran therborn (กาญจนา แก้วเทพ , 2529-2530 : 311-313) เรียกวิธีการดังกล่าวนี้ว่า "Excommunication" อันเป็นวิธีการที่กลุ่มผู้มีอำนาจ จะทำการกล่าวหาเหยื่อ ซึ่งมีการกระทำต่อต้านอุดมการณ์หลักในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงวิกฤติของสังคม เช่น สมภาวะที่เศรษฐกิจตกต่ำ อุดมการณ์หลักเริ่มสั่นคลอน ในเวลาดังกล่าวกลุ่มผู้มีอำนาจจะต้องการเบี่ยงเบนความโกรธ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นไปยังเหยื่อ กระบวนการนี้เรียกว่า displacement โดยระบุให้เหยื่อเป็นผู้ที่ก่อให้เกิดความแตกแยกหรือความผิดปกติ อันเป็นสิ่งที่ทำให้อุดมการณ์หลักต้องกระทบกระเทือน

สำหรับกิจกรรมและการปฏิบัติอันจะเข้าข่ายของการตกเป็นเหยื่อของการกล่าวหา ยังไม่มีขอบเขตที่แน่นอนเพราะครอบคลุมพฤติกรรมที่หลากหลายกว้างขวาง แต่เพียงเป็นการกระทำที่แปลกหรือแยกไปจากการยอมรับของอุดมการณ์หลักก็ถือว่าสามารถตกเป็นเหยื่อได้ อาทิ เช่น แนวความคิดในการดำรงชีวิตที่ต่างจากคนอื่น ๆ ในสังคม แนวทางในการนับถือศาสนาที่ผิดแผกไปจากหลักปฏิบัติเดิม การรวมกลุ่มกันเพื่อคิดค้นหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่อันขัดต่อบรรทัดฐานเดิมของสังคม เหล่านี้สามารถถูกจำแนกให้เป็นกลุ่มของคนขวางโลกไปจนถึงคอมมิวนิสต์ไปโดยปริยาย

สำหรับวิธีการในการกล่าวหาเหยื่อนั้นมีอยู่มากมาย ทั้งวิธีการโดยทางตรงและทางอ้อม วิธีการทางตรงก็คือการใช้กฎหมายป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ หรือใช้อำนาจ

ทางการทหาร อย่างไรก็ตามวิธีการโดยตรงนั้นมีขีดจำกัดอยู่มาก เนื่องจากต้องมีการพิสูจน์หลักฐานตามขั้นตอนและกระบวนการ ดังนั้นการใช้กฎหมายจึงเป็นการจัดการซึ่งทำงานไม่ได้มากนัก โดยส่วนใหญ่จึงนิยมนำการกล่าวหาทางอ้อมมาใช้มากกว่า กล่าวคือการใช้อำนาจขององค์กรเอกชนหรือกึ่งราชการ ที่เป็นการรวมตัวกันและมีอิทธิพลต่อชุมชนหรือพื้นที่นั้น ทำการกล่าวหาด้วยวิธีการ อาทิ การปล่อยข่าวโจมตี โจมตี การลงข่าวตามหน้าหนังสือพิมพ์ และเมื่อกล่าวหาทางอ้อมได้ผลการจัดการทางตรงก็จะดูไม่รุนแรงและสมเหตุสมผลไปด้วยในที่สุด ซึ่งจะเห็นได้จากวิธีการทางอ้อมนี้ สถาบันเอกชนโดยเฉพาะสื่อมวลชนมีบทบาทอย่างยิ่งในการทำหน้าที่นำเสนอ สานต่อ และป้องกันอุดมการณ์หลักในสังคม

กลุ่มเวทีแห่งอุดมการณ์

ดังที่ได้กล่าวไปในข้างต้นแล้วเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของ Gramsci ระหว่างอุดมการณ์หลัก (Dominant ideology) กับอุดมการณ์ทำชิงอื่นๆ ดังนั้นหน้าที่ของอุดมการณ์นอกเหนือจากการหล่อหลอมความคิด ความเข้าใจ ของคนในสังคมให้เป็นไปในทางเดียวกันแล้ว ระบบการทำงานของอุดมการณ์ยังได้สร้างแนวทางการป้องกันตนเองให้อยูรอดจากการคุกคามของอุดมการณ์อื่นๆที่เกิดขึ้นมาใหม่ในสังคมด้วย ระบบที่ว่านี้ก็คือการสอดส่องและกล่าวหาในสังคมเช่นเดียวกัน แต่จะเห็นได้ว่าจากแนวความคิดดั้งเดิมอุดมการณ์ในกลุ่มนี้เป็นอุดมการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ ดังนั้นระดับความเข้มข้นของการสอดส่องและกล่าวหาจึงมีน้อยกว่าในกลุ่มแรก เป็นเหตุให้อุดมการณ์หลากหลายกลุ่มสามารถเข้ามาเป็นเจ้าอุดมการณ์ได้ในเวลาที่ต่างกัน

อุดมการณ์กับสื่อมวลชน

ในปัจจุบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสื่อและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสื่อมวลชนมีมุมมองที่กล่าวถึงสื่อมวลชนกับอุดมการณ์แยกไว้เป็นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งมองความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนและอุดมการณ์ในเชิงวิพากษ์ กลุ่มนี้จะมองเรื่องอิทธิพลของสื่อมวลชนที่มีต่ออุดมการณ์ ในขณะที่ในอีกกลุ่มหนึ่งคือเชิงสังคมวิทยาก็จะมีมุมมองความสัมพันธ์ของสื่อมวลชนและอุดมการณ์ในแง่ที่อุดมการณ์ก็เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อสื่อมวลชนเช่นกัน ซึ่งความแตกต่างในรายละเอียดของทั้งสองแนวทางเป็นดังนี้

มุมมองจากทฤษฎีเชิงวิพากษ์

กระบวนการทำงานของอุดมการณ์ในสมองคนก็เหมือนกับการทำงานของประสบการณ์ คือเมื่อคนเรามีประสบการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เราก็จะเชื่อฝังใจในสิ่งที่ตนเองรับรู้อย่างไม่เปลี่ยนแปลง เช่นถ้าคนผู้หนึ่งมีประสบการณ์ใดๆโดยผ่านประสาทสัมผัสของตนเอง จากการมองเห็น รู้สึก ได้กลิ่น ด้วยตนเอง ถึงแม้ว่าคนอื่นๆจะบอกอย่างไรคนผู้นั้นก็ยังคงเชื่อในตัวเองมากที่สุด เพราะเขาเอาตัวเองเป็นที่ตั้งและมั่นใจในสิ่งที่ตนเองได้สัมผัสเอง การทำงานของอุดมการณ์ก็คล้ายคลึงกันคือ อุดมการณ์จะทำให้คนผู้นั้นรู้สึกว่าตนเองได้เหมือนรับรู้อุดมการณ์นั้นจริงๆ เป็นเจ้าของอุดมการณ์และเข้าใจด้วยตนเอง ดังนั้นไม่ว่าใครๆจะว่าอย่างไรเขาก็ยังคงเชื่อในอุดมการณ์ดังกล่าวอยู่ จากนั้นเราจะเกิดความเชื่อในประสบการณ์นั้นโดยปราศจากเหตุผล ทั้งที่จริงแล้วมันคือประสบการณ์ที่ถูกสร้างให้ตรงกับการรับรู้ของเรา (Grossberg, Wartella and Whitney, 1998 : 191-195)

ตัวอย่าง เมื่อเราเห็นสีเขียว เราก็รับรู้ว่าเป็นสีเขียว แต่จริงๆแล้วเราลืมไปว่าเราถูกสอนและสั่งสมความคิดมาให้จำว่าลักษณะเช่นนี้เรียกว่าสีเขียวมาแต่แรก จึงเป็นประสบการณ์ที่เราไม่ได้รับรู้ด้วยตัวเองแต่เรากลับรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่เรารู้ด้วยตัวเอง ทั้งที่จริงสีเขียวคืออะไรเราก็บอกความหมายที่แท้ไม่ได้

Raymond William (1975 อ้างถึงใน Grossberg et al , 1998:191)) ค้นพบว่ามนุษย์นั้นมีรูปแบบของการขาดความเคลื่อนไหวการขาดความเคลื่อนไหว (Mobile privatization) Raymond อธิบายว่าคนเรามักจะรู้สึกไม่ปลอดภัย ไม่สะดวกสบายเวลาที่เราต้องออกไปหาข่าวสารหรือข้อมูลนอกบ้าน ดังนั้นสื่อมวลชนจะเข้ามาเป็นเหมือนสื่อกลางในการเป็นผู้หาข่าวให้ ในขณะที่ผู้รับอยู่บ้าน และได้ข่าวสารอย่างง่ายๆ Raymond เรียกว่า structure of feeling ซึ่งอธิบายได้ว่าทำไมสื่อมวลชนจึงเป็นผู้มีอิทธิพลต่อการนำเสนอส่วนสำคัญๆ ของวัฒนธรรม ความคิด ประสบการณ์ในชีวิตยุคปัจจุบัน โดยที่ผู้รับสารเองเชื่อโดยไม่ต้องคิดมาก และไม่รู้สึกถึงการถูกปิดกั้นจากมุมมองที่ถูกเลือกมาให้รับรู้

วอลเตอร์ ลิปแมน (1992, อ้างถึงใน ขวัญเรือน กิติวัฒน์ ,2530 : 49-50) ได้เสนอความเห็นเรื่องการสร้างความหมายของความเป็นจริงว่า หนังสือพิมพ์เสนอความเป็นจริงของโลกภายนอกอย่างมีการเลือกสรร และสิ่งที่ถูกเลือกมาเสนอไว้ก็จะสร้างภาพในสมองของเรา ลิปแมน

เสนอนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้ความคิดและพฤติกรรมของคนเราที่มีต่อภายนอกได้ถูกสร้างขึ้นมา ลิปแมนเรียกสภาพเช่นนี้ว่า “สภาพแวดล้อมจำลอง” ซึ่งแทรกอยู่ระหว่างตัวเรากับสังคมที่เป็นจริง

สำหรับการทำงานและหน้าที่ของสื่อมวลชนในระบบอุดมการณ์ สื่อมวลชนก็คือ ทางผ่านของอุดมการณ์ไปสู่ผู้รับ เพียงแต่เป็นทางผ่านที่ไม่ได้ให้ทุกมุมมองของเรื่องที่น่าเสนอกับเรา ตัวอย่างเช่น ภาพยนตร์ มุกกล้อ้งเทียบได้กับสายตาของผู้ชม ซึ่งที่จริงแล้วอยู่แค่ในกรอบสี่เหลี่ยมเท่านั้น เราจะไม่ได้รับรู้เรื่องราวนอกกรอบสี่เหลี่ยมนั้นเลย แต่ผู้รับสารก็ไม่รู้สึกว่าเป็นการถูกบังคับให้รับสารเท่าที่ส่งมาให้เท่านั้น (Grossberg et al , 1998 : 199)

เนื้อหาที่ปรากฏในข่าวจึงถือเป็นส่วนของอุดมการณ์ได้ ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ทุกส่วนของข่าวที่จะเป็นการสนับสนุนสถานะ อำนาจ แต่การเสนอข่าวของสื่อเป็นการเสนอแนวทางการให้ความหมายกับโลกภายนอกให้กับผู้รับ ให้แนวคิดที่ว่าโลกที่จริงเป็นอย่างไร โลกที่ถูกต้องเป็นอย่างไร โดยการนำเสนอที่ซ่อนช่องว่างระหว่างความจริงกับวิธีการนำเสนอให้จริงเอาไว้ ทำให้ผู้รับสารเข้าใจและคิดตามระบบที่สื่อมวลชนนำเสนอ ซึ่งโดยทั่วไปจะนำเสนอในรหัสของกลุ่มผู้นำในสังคม ซึ่งทำให้เนื้อหาสารสอดแทรกอุดมการณ์หลักของสังคมไปด้วย (Grossberg, Wartella and Whitney, 1998:189-199)

ด้วยอิทธิพลดังที่กล่าวมาข้างต้นของสื่อ ตามทฤษฎีของ Marx ซึ่งเห็นว่าสื่อมวลชนก็คือหน่วยหนึ่งในกระบวนการผลิต และมีคนชนชั้นนายทุนเป็นเจ้าของอยู่ จึงหลีกเลี่ยงมิได้ที่จะถือเป็นกระบอกเสียงให้ชนชั้นทุนนิยม มอมเมาประชาชนด้วยอุดมการณ์ของตนเอง และโดยตัวโครงสร้างและรูปแบบของการสื่อสารมวลชนเองก็เป็นรูปแบบการส่งสารจากผู้ส่งสารจำนวนน้อยกลุ่มหนึ่งที่ได้รับการอบรมเรื่องการถ่ายทอดข่าวสารอย่างดี ไปยังผู้รับสารจำนวนมากที่แทบจะไม่ได้รับการฝึกฝนให้รู้จักวิธีการรับสารจากสื่อมวลชนเลย Marx เสนอว่า คนเราจะมีความรู้สึกแปลกแยกในความคิด กล่าวคือเรามักจะเชื่อว่ามีสิ่งอื่นที่จะมากระตุ้นให้เราเกิดความคิด หรือเชื่อว่าสมองของเรานั้นมีอิสระในการที่จะคิดด้วยตนเอง แต่แท้จริงแล้วไม่ได้เป็นเช่นนั้น เรากลับเอาสมองไปผูกติดกับรูปแบบต่างๆที่สังคมหรือคนหมู่มากบอก เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ (สุทธิพันธ์ พุทธหุน , 2535 : 202-203)

แนวคิดที่เสริมเพิ่มเติมในส่วนของ Althusser เองเห็นว่า สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในการผลิตซ้ำของอุดมการณ์ เพื่อให้อุดมการณ์เกิดความคงทนและได้มีโอกาสถ่ายทอดไปสู่มวลชน (mass) อย่างแท้จริง และเมื่อเปรียบเทียบกับสถาบันอื่นๆแล้วสื่อมวลชนเป็นสถาบันที่มีประสิทธิภาพ

ที่สุด เพราะเป็นสิ่งที่คนเปิดรับด้วยความสมัครใจ และแทรกซึมเข้าไปในจิตใจได้ง่าย ถึงแม้จะเหมือนว่าเราใช้เวลาในสถานศึกษามากกว่าแต่เราก็ไม่ได้เข้าเรียนตลอดชีวิตแต่เราต้องใช้สื่อตลอดชีวิต ยิ่งไปกว่านั้นการบ่มเพาะที่เกิดขึ้นก็เป็นไปอย่างไม่รู้ตัวความรู้สึกต่อต้านจึงไม่เกิดขึ้น

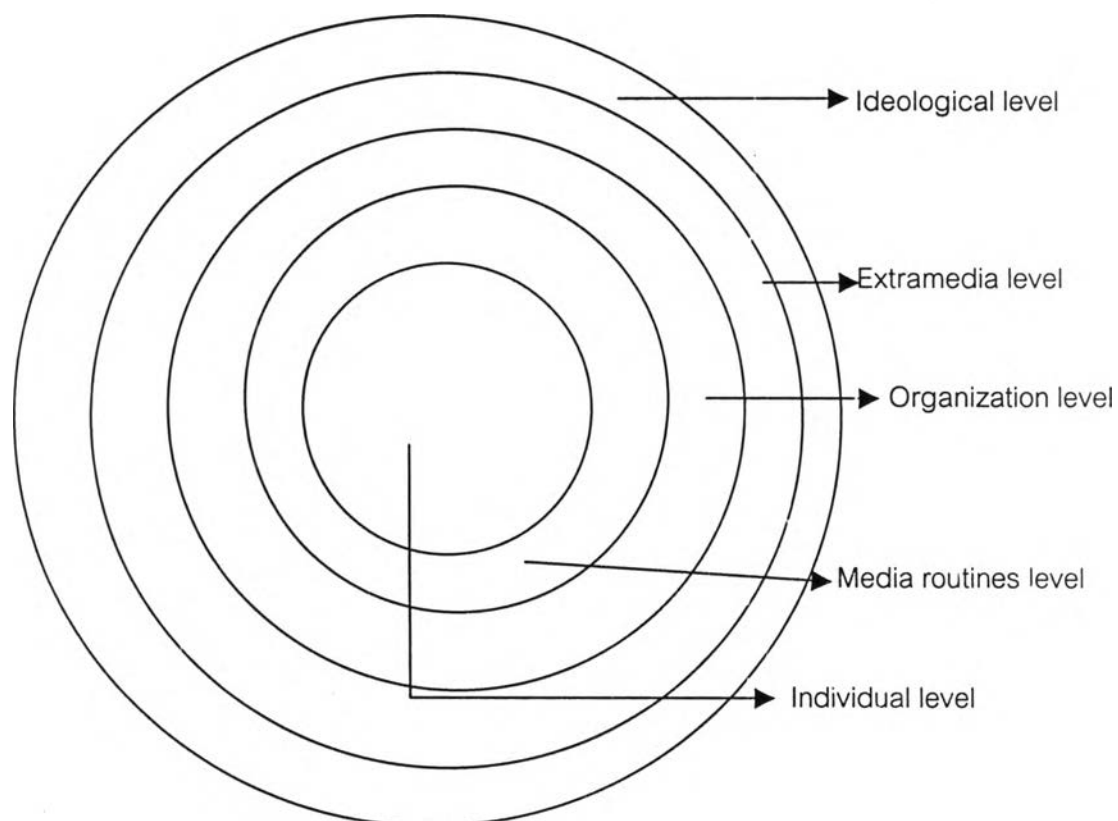
ส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับอุดมการณ์ตามความเห็นของ Gramsci ก็มีการใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่อุดมการณ์เหมือนกัน แต่ต่างกันตรงที่ว่าสื่อมวลชนมีแนวโน้มจะเป็นเวทีในการต่อสู้กันของอุดมการณ์จากหลายๆฝ่ายที่ต่างฝ่ายต่างต้องการเป็นผู้มีอำนาจในสังคมนั้นๆมากกว่า ไม่ใช่เป็นการส่งสารจากรัฐหรือชนชั้นนายทุนเพียงกลุ่มเดียวแบบที่ Marx คิด Gramsci ให้ความสำคัญกับชนชั้นอื่นด้วยโดยเฉพาะกลุ่มปัญญาชน (Intellectual) เนื่องจากปฏิบัติการในการเป็นเจ้าของอุดมการณ์ ไม่ว่าจะเป็ด้านปฏิบัติด้านความคิดหรือการกระทำ ล้วนแต่ต้องมีปัญญาชนเป็นผู้ค้นคิดวิธีการ แสวงหาเนื้อหา หรือเป็นผู้ลงมือกระทำเอง (ชัยชนะ อิงควัต , 2530 : 183)

มุมมองจากทฤษฎีเชิงสังคมวิทยา

ซึ่งในทางกลับกัน ไซว่าสื่อมวลชนจะมีหน้าที่เป็นผู้คัดเลือก ดัดทั้งอุดมการณ์ในการถ่ายทอดด้วยตนเอง ความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับอุดมการณ์ ถ้าจะมองตามแนวทางแบบสังคมวิทยาก็จะพบว่า สื่อมวลชนก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับคนในสังคม เพราะฉะนั้นสื่อมวลชนก็ต้องอยู่ภายใต้ข้อตกลงของสังคมว่าสื่อมวลชนมีหน้าที่อะไรในสังคม แล้วก็ทำตามข้อตกลงของหน้าที่นั้น จึงกลายเป็นแนวทางให้สื่อมวลชนรับเอาอุดมการณ์มาใช้โดยไม่รู้ตัวเหมือนกัน

จากการศึกษาอุดมการณ์ในแง่ที่เกี่ยวข้องกับสื่อมวลชนพบว่า อุดมการณ์ไม่ใช่แค่ระบบความคิดความเชื่อของแต่ละบุคคลเท่านั้น แต่ยังเป็นปรากฏการณ์ที่บ่งบอกถึงระดับทางสังคม จึงทำให้นักวิชาการที่ศึกษาอุดมการณ์ในสื่อ มองลึกถึงโครงสร้างรวมที่มีผลต่อทัศนคติของแต่ละบุคคลด้วย ซึ่งผลของการศึกษาส่วนใหญ่พบว่า ถ้าเทียบตามลำดับของสิ่งที่มีผลต่อเนื้อหาของสื่อแล้ว อุดมการณ์เป็นสิ่งที่มึลำดับของอำนาจครอบคลุมสูงสุด ในกลุ่มของสิ่งที่มีอิทธิพลต่อสื่อ ตามแบบจำลองลำดับชั้นของอิทธิพลที่มีต่อสื่อดังนี้ (Shoemaker 1996 : 223)

รูปภาพที่ 1 แบบจำลองลำดับชั้นของสิ่งที่มีอิทธิพลต่อสื่อ (Influences on media content in the hierarchical model)

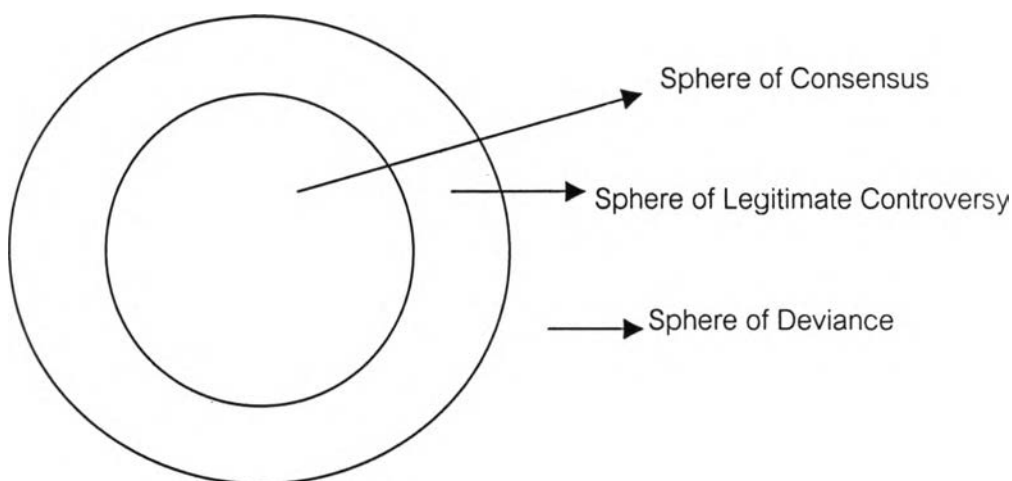
จากแบบจำลองจะพบว่า อุดมการณ์มีความสำคัญและอำนาจเหนือกว่าระดับอื่นๆ ทั้งหน้าที่ในการนำเสนอข่าว อำนาจขององค์กร อำนาจที่อยู่เหนือสื่อ และตัวบุคคลของผู้สื่อข่าวเอง ซึ่งมีผลให้กระบวนการที่เกิดภายใต้อุดมการณ์ หรืออำนาจอื่นที่ระดับต่ำกว่าอุดมการณ์ก็จะมีกระบวนการทำงานตามระบบและรูปแบบของอุดมการณ์โดยปริยาย ยิ่งไปกว่านั้น Daniel Hallin 1986(อ้างถึงใน Shoemaker 1996 : 227) ได้สร้างแบบจำลองเพื่ออธิบายรูปแบบในการคงอำนาจของอุดมการณ์ต่อสื่อมวลชนเอาไว้ด้วย โดยเขาได้แบ่งหน้าที่ในการนำเสนอข่าวของสื่อมวลชนว่ามีขอบเขตทั้งสิ้น 3 ส่วนคือ

1. Sphere of Legitimate Controversy หน้าที่ในการนำเสนอความขัดแย้ง เพื่อให้เกิดมีการโต้เถียง อย่างมีระบบภายใต้กฎหมาย อาทิ การนำเสนอความขัดแย้งในวงการเมือง ความเห็นทางการเมืองที่หลากหลาย

2. Sphere of Consensus หน้าที่ในการนำเสนอให้เกิดความสมานฉันท์ในสังคม สร้างความคิดเห็นที่ประนีประนอมลดความแตกแยก

3. Sphere of Deviance หน้าที่ในการชี้นำทางสังคม ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นเมื่อมีสิ่ง
ที่ผิดแปลกในสังคม สื่อจะมีหน้าที่ในการเจาะลึกเปิดโปง สืบเสาะเพื่อหาผู้ที่กระทำผิดนั้นมาลง
โทษ

รูปภาพที่ 2 แบบจำลองขอบเขตหน้าที่ในการนำเสนอข่าวของสื่อมวลชน

จากแบบจำลองจะเห็นได้ว่าอำนาจของหน้าที่สุดท้ายคือหน้าที่ในการชี้นำผู้รับ
สารนั้นมีขอบเขตของอำนาจอยู่เหนือหน้าที่อีกสองส่วนด้วย ซึ่งหน้าที่สุดท้ายนี้ก็เปรียบได้กับหน้าที่
ในการกล่าวหาของอุดมการณ์ เมื่อมีสิ่งใดหรือคนกลุ่มใดทำตัวผิดแผกไปจากสิ่งที่สังคมส่วน
ใหญ่ยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ด้วยเหตุนี้เองสื่อมวลชนจึงทำหน้าที่คล้ายผู้สอดส่อง ตรวจสอบ
คอยควบคุมและลงโทษผู้ที่ทำผิด ให้กับระบบอุดมการณ์ทางอ้อม โดยที่บางครั้งสื่อมวลชนเองก็
ไม่รู้ว่่าสิ่งที่ตนทำนั้นเป็นหน้าที่ที่ได้รับมาจากอุดมการณ์ในจิตใต้สำนึกของตนเอง

อุดมการณ์กับสังคมไทย

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพุทธศักราช 2525 ได้ให้ความหมายคำนี้
ว่า "อุดมคติอันสูงส่งที่จูงใจมนุษย์ ให้พยายามบรรลุถึง" และให้ความหมายอุดมคติว่า
"จินตนาการที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริงทางใดทางหนึ่ง ที่มนุษย์ถือ
ว่าเป็นเป้าหมายแห่งชีวิตตน" จะเห็นได้ว่าการพยายามให้ความหมายกับ "อุดมการณ์" ใน
ประเทศไทย เพื่อเป็นความหมายหลักในสังคมนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานในการให้ความหมายเป็นไป

ในทางบวก และเป็นสิ่งที่มีค่าสูงส่งในสังคม เพื่อให้คนในสังคมยึดมั่นและปฏิบัติไปในทางเดียวกัน โดยมีเป้าหมายเพื่อรักษาอุดมการณ์หลักในสังคมไว้

อย่างไรก็ดีถึงแม้ว่าในอดีตจะไม่มีคำศัพท์บัญญัติที่ตายตัวในความหมายดังกล่าวมาข้างต้นนี้ แต่คนไทยก็มีแนวคิดอื่นๆที่คล้ายคลึงกันเช่น ปณิธาน หลักการต่างๆ หลักทางศาสนา เป็นต้น ซึ่งหากจะพิจารณา แล้วจะพบว่า แนวคิดปฏิบัติของคนไทยที่เทียบได้กับอุดมการณ์นี้ เริ่มต้นมีขึ้นมาจากการเกิดของชนชั้น แล้วจึงส่งสมความคิดต่างๆนั้นมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตต่อเนื่องกันมาเรื่อยๆ

พื้นฐานของอุดมการณ์หลักในสังคมไทยเริ่มต้นมาจากความเชื่อทางด้านศาสนา เป็นส่วนใหญ่ และส่งผลให้เกิดชนชั้นต่างๆขึ้นในสังคมในขั้นต่อมา และเข้าสู่กระบวนการสร้างอุดมการณ์ของชนชั้นตนเองตามแนวคิดของMarx ในที่สุดแต่นักMarxist ไทยมักลงความเห็นว่ายุดมการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เป็นอุดมการณ์ของชนชั้นศักดินามากกว่าชนชั้นนายทุน เนื่องจากสังคมไทยมีความแตกต่างบางประการในการแบ่งชนชั้น ดร.ไพฑูริย์ เครือแก้ว(2518,อ้างถึงในยวงรัตน์ พัทฒพงษ์,2524:29-30) นักสังคมวิทยาให้ความเห็นว่า สังคมไทยมีปัจจัยต่อไปนี้ เป็นเครื่องกำหนดชนชั้น

- 1.ตระกูล : เช่นเจ้า ขุนนาง หลวง พระยา หรือสามัญ
- 2.ความสำเร็จในวงราชการ : ตำแหน่งต่างๆ ทางทหารหรือพลเรือน
- 3.อำนาจในทางเศรษฐกิจและการเมือง
- 4.ความร่ำรวย เงินทอง รายได้
- 5.การศึกษา
- 6.ชนิดของอาชีพ : เป็นพ่อค้า ทหาร ข้าราชการ ชาวนา ก็มีเกียรติต่างกัน

ดังนั้นในสังคมไทยจึงมิได้แบ่งแยกกลุ่มคนและชนชั้นออกอย่างง่าย ๆตามสถานะทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว ตัวอย่างเช่น พ่อค้าชาวจีนที่ร่ำรวยก็อาจถูกจัดอยู่ในชนชั้นต่ำกว่านายร้อยที่มาจากตระกูลดีแต่มีสถานะทางการเงินไม่มั่นคงก็ได้ นักมาร์กซิสต์ไทยจึงเห็นว่าชนชั้นศักดินายังเป็นชนชั้นที่มีอิทธิพลในสังคมไทยมากกว่านายทุน เพราะยังสามารถควบคุมอำนาจทางการเมืองและสังคม จนไม่จำเป็นต้องเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตแต่ก็ยังสามารถมีอำนาจในสังคมไทยได้

กับสมมติฐานที่ว่านี้ Herbert Phillips (1970) ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับค่านิยมของชาวนาไทยในหมู่บ้านๆหนึ่ง และสรุปว่าชาวนาไทยมีระดับความจงรักภักดีต่อกษัตริย์อย่างสูง มีความเคารพเชื่อฟังต่อผู้ที่มีฐานะสูงกว่าทางสังคม พยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง มีความเชื่อว่าความยากจนและความทุกข์ของตนมีเหตุมาจากกรรม และมองเห็นความสุขส่วนตัวมากกว่าเป้าหมายของกลุ่ม

การถ่ายทอดอุดมการณ์หลักของสังคมไทยนี้ นอกจากผ่านทางความเชื่อและศาสนาแล้ว ยังมีองค์กรทางสังคมและการชักชวนด้วยวิธีการต่างๆ ตัวอย่างเช่นสุภาชาติ คำพังเพยหรือคำขวัญต่างๆ ก็ล้วนถูกสร้างขึ้นเพื่อให้มีบทบาทรับใช้ในการถ่ายทอดอุดมการณ์หลักทางสังคม นพรัตน์ ตฤณชาติวิถินิชย์ (2536) ได้ทำการวิจัยพบว่า คำขวัญถูกนำมาใช้เป็นกลไกในการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ เพื่อครอบงำความคิดมวลชนให้เป็นไปในแนวทางที่รัฐกำหนด ด้วยการใช้รูปแบบในการสื่อสารเป็นคำขวัญ เพื่อให้อุดมการณ์นั้นๆเป็นที่ติดตา ตรึงใจ และสามารถโน้มน้าวใจประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

พุทธศาสนาในแง่อุดมการณ์

จากแนวคิดและงานวิจัยในอดีตส่วนหนึ่งระบุว่าพุทธศาสนามีแนวโน้มอย่างยิ่งที่เป็นอุดมการณ์หลักอุดมการณ์หนึ่งในสังคมไทย

ปรีดี พนมยงค์ นักคิดMarxและรัฐบุรุษอาวุโส เชื่อว่า (2519, อ้างถึงใน ยวงรัตน์ พัฒน์พงศ์,2524:19) ความคิดเกี่ยวกับชนชั้นในประเทศไทยได้รับอิทธิพลมาจากแนวความคิดเรื่อง "วรรณะ" ในประเทศอินเดีย โดยแฝงมากับอิทธิพลของศาสนาพุทธ คนไทยจึงนำเอาระบบวรรณะมาใช้ในวิถีการดำรงชีวิต

ชลธิรา กลัดอยู่ (2518) อ้างว่าศาสนาพุทธเป็นปัจจัยสำคัญในการรักษาระบบสังคมและการเมือง รวมทั้งอุดมการณ์ทางการเมืองให้เป็นไปตามประเพณี เช่น การแบ่งความคิดทางอุดมการณ์ลงในวรรณกรรมทางศาสนาอย่าง ไตรภูมิพระร่วง เพื่อเป็นการปลูกฝังให้คนยอมรับสภาพของตนเอง ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างระบบชนชั้นขึ้นมา

หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานประมาณ 100 ปี ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช เกิดการเปลี่ยนแปลงของศาสนาพุทธขึ้นในประเทศอินเดีย คือมีการแบ่งแยกนิกายในศาสนาพุทธออกเป็น 2 นิกายคือ

1. มหายาน มุ่งเน้นการเผยแผ่ศาสนาก่อนแล้วค่อยสอนการดับกิเลสในภายหลัง มุ่งที่จะพาคนข้ามวัฏสงสารได้คราวละมากๆ รุ่งเรืองอยู่ใน จีน ทิเบต เกาหลี ญี่ปุ่น
2. หินยาน มุ่งสอนให้ดับกิเลสเฉพาะตน ห้ามเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระวินัย และมีอีกชื่อว่าเถรวาท ซึ่งหมายถึงผู้ที่ปฏิบัติตามพุทธบัญญัติอย่างเที่ยงตรง รุ่งเรืองใน ศรีลังกา ไทย พม่า ลาว กัมพูชา

ก่อนสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย คนไทยนับถือศาสนา 2 ศาสนาคือ พราหมณ์และพุทธศาสนา ซึ่งศาสนาพุทธนั้นนับถือทั้งสองนิกาย โดยได้รับอิทธิพลมาจากขอม จนในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชฝ่ายพุทธฝ่ายเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์จึงได้เข้ามาในประเทศไทย ทำให้การนับถือศาสนาเหลือเพียงนิกายเถรวาทเท่านั้น จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เกิดการแบ่งแยกพุทธศาสนาในประเทศไทยออกเป็น 2 นิกาย คือ นิกายเถรวาทเดิม และ ธรรมยุตินิกาย ซึ่งผู้ก่อตั้งคือ พระวชิรญาณภिक्षุ ต่อมาทรงลาผนวชและขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 4 แห่งราชวงศ์จักรี และแต่งตั้งให้วัดบวรนิเวศมหาวิหารเป็นศูนย์กลางของคณะธรรมยุติ ซึ่งทั้งสองนิกายมุ่งเน้นที่จะปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และพระธรรมวินัยอย่างเที่ยงตรง

สำหรับในปัจจุบันนอกจากพระพุทธศาสนา 2 นิกายใหญ่ในเมืองไทยแล้ว ศาสนาพุทธนิกายมหายานก็ยังได้รับการนับถือในหมู่คนจีนเชื้อสายไทย โดยมีพระพุทธเจ้าองค์สำคัญที่ได้รับการนับถืออย่างมากคือ พระอมิตาภะ และพระโพธิสัตว์องค์สำคัญคือพระอวโลกิเตศวร หรือเจ้าแม่กวนอิม ซึ่งหัวใจของการปฏิบัติคือมีทั้งปัญญาและกรุณาควบคู่กันไป ละความเห็นแก่ตัว ทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม เป็นที่มาขององค์การกุศลต่างๆ เช่น ป่อเต็กตึ้ง โรงพยาบาลหัวเฉียว

จากประวัติที่ผ่านมาของศาสนาพุทธในประเทศไทยเราสามารถเห็นแนวทางของอุดมการณ์พุทธศาสนาในประเทศไทยว่า เป็นลักษณะของอุดมการณ์กลุ่มเดียว ที่มุ่งรักษาอุดมการณ์หลักเดียวในสังคม ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง จริงอยู่ที่มีการค้นคืนนิกายใหม่เช่น ธรรมยุตินิกาย แต่การเป็นที่ยอมรับนั้นน่าจะมาจากการที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้สถาปนา มากกว่าเกิดนิกายใหม่ในสังคมจากการต่อสู้ของความคิดเห็นที่แตกต่างจากเดิมโดยคนธรรมดา กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งอย่างแนวทางอุดมการณ์กลุ่มเวทีแห่งอุดมการณ์

อุดมการณ์กับสื่อมวลชนไทย

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันเรายังไม่อาจพิสูจน์ได้อย่างแน่ชัดว่าสื่อมวลชนมีหน้าที่อย่างไรหรือไม่ ในการนำเสนออุดมการณ์สู่สังคม แต่เราก็พบได้เสมอว่าในการระบุน้ำที่ของสื่อมวลชนในสังคม สื่อมวลชนจะต้องเป็นผู้ที่ส่งสารและข้อมูลต่างๆให้แก่ประชาชนหรือการมอบหมายหน้าที่ นายประตูข่าวสาร (Gatekeeper) ให้กับสื่อมวลชน

ส่วนหน้าที่ของ นายประตูข่าวสารนั้น Donohue, Tichenor และ Olien (1972, อ้างถึงใน Shoemaker 1991) กล่าวว่า เป็นกระบวนการควบคุมข้อมูลข่าวสาร ที่รวมถึงการคัดเลือก ตัดทิ้ง ถ่ายโอน กำหนดรูปแบบ และเขียนซ้ำของข้อมูลข่าวสารจากผู้ส่งไปยังผู้รับ

จะเห็นได้ว่าในหน้าที่นี้ สื่อมวลชนได้เพิ่มบทบาทอย่างมากขึ้น ทั้งต่อผู้คนและสถาบันในสังคมโดยรวม สื่อมวลชนได้สอดแทรกตนเองเข้าไปในทุกกิจการ อย่างที่เรียกว่าแทบจะไม่มีส่วนใดในสังคมที่จะหลุดรอดไปจากสายตาและอำนาจของสื่อมวลชน ดังนั้นจึงหมายความว่าสื่อมวลชนได้เพิ่มอิทธิพลต่อสังคมขึ้นมาด้วย แม้แต่ในเรื่องของวัฒนธรรมและอุดมการณ์

ซึ่ง กาญจนา แก้วเทพ (2539) ได้เสนอแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมแบบมีสื่อเป็นตัวกลางมาจับภาพสังคมไทยในปัจจุบัน เพื่อศึกษาสื่อมวลชนในแง่ศูนย์กลางของการสร้างความรู้ในสังคม การเข้าแทนที่ของสื่อมวลชนในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และการจัดลำดับความสำคัญระหว่างผู้ผลิตและผู้เผยแพร่อุดมการณ์ของสังคม พบว่า

1. สื่อมวลชนได้กลายมาเป็นศูนย์กลางในการเป็นแหล่งเสาะหาความรู้ของสังคม โดยอ้างว่า ความรู้ที่เด็กๆ ได้ส่วนมากมาจากสื่อมวลชน โดยเฉพาะโทรทัศน์ เช่น ภาษาที่ใช้ในการพูด และในขณะเดียวกันสื่อมวลชนก็ได้เพิ่มขีดความน่าเชื่อถือมากขึ้นด้วย เช่น สำนึกของคนไทยส่วนใหญ่ มักจะมีความคิดว่า "เรื่องนี้ต้องเป็นเรื่องจริง เพราะถ้าไม่จริง หนังสือพิมพ์คงไม่เอามาลง" เป็นต้น โดยเฉพาะกับความรู้ที่เราไม่อาจหาได้โดยประสบการณ์ของตน ประสบการณ์ที่ได้จากสื่อก็จะสามารถครอบครองความเข้าใจของเราต่อสิ่งนั้นได้ทั้งหมด

2. คนเรามีแนวโน้มสื่อสารกันผ่านสื่อมากขึ้น เช่น เพจเจอร์ โทรศัพท์ โดยเป็นการสร้างภาพจำลองขึ้นมาจากความสามารถของสื่อ

3. สื่อมวลชนทำให้ลำดับความสำคัญของผู้เผยแพร่อุดมการณ์สำคัญยิ่งกว่าผู้ผลิต เพราะเป็นผู้ผูกขาดในการถ่ายทอดข่าวสารในสังคม ในขณะที่ผู้ผลิตสารนั้นหมุนเวียนเปลี่ยนกันไป ทำให้อำนาจของตัวสื่อเองมีสูงชันยิ่งกว่าการเป็นผู้ส่งผ่านข่าวสารอย่างในสมัยก่อน

นอกจากนี้การวิจัยของพัสนัย นุตาลัย (2540) ได้เสนอให้เห็นว่า ในสายตาของชนชั้นกลางบางกลุ่ม หนังสือพิมพ์มิใช่เป็นสื่อที่ใช้ติดตามข่าวสารเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือการต่อสู้ทางอุดมการณ์ชิ้นหนึ่งที่ใช้จะต้องพลิกใช้อย่างระมัดระวัง ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะผู้รับสารหรือผู้ใช้สารก็ตาม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางการเมืองของตน

จากแนวคิดต่างๆและผลการวิจัยที่กล่าวมาทำให้เราเห็นความสำคัญของสื่อมวลชนในแง่ของการเป็นผู้นำเสนออุดมการณ์สู่สังคมได้บ้าง อย่างไรก็ตามก็ดียังไม่มีการวิจัยใดที่ตั้งใจจะเข้าไปค้นหารูปแบบของความสัมพันธ์และหน้าที่ในการนำเสนออุดมการณ์ของสื่อมวลชนในประเทศไทยอย่างจริงจัง ว่าการนำเสนอข่าวของสื่อมวลชนไทยเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์และความขัดแย้งของอุดมการณ์โดยตรงอย่างเช่นข่าวกรณีวัดพระธรรมกายนี้

เนื่องจากลักษณะของเนื้อหาข่าววัดพระธรรมกายมีลักษณะของความขัดแย้งทางแนวคิดและอุดมการณ์ที่หลากหลาย ตั้งแต่อุดมการณ์ด้านศาสนา ที่มีการตีความ ความหมายในการทำบุญต่างจากพุทธนิกายเถรวาทเป็นเหตุต้น สืบเนื่องมาถึงการพยายามแบ่งพวกโดยการนำเสนอความขัดแย้งระหว่างวัดและฝ่ายชนชั้นผู้นำในที่นี้คือฝ่ายรัฐ ทำให้เนื้อหาข่าวเริ่มมีการหยิบยกเอาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์อื่นๆมานำเสนออีกมาก ซึ่งในสังคมไทยเองก็มีกลุ่มอุดมการณ์หลายกลุ่มแต่สามารถแบ่งตามลักษณะการเอื้อประโยชน์ได้เป็น อุดมการณ์กลุ่มส่งเสริมอำนาจรัฐ และกลุ่มที่ไม่ส่งเสริมอำนาจรัฐ ซึ่งในเนื้อหาข่าวก็มีการนำเอาอุดมการณ์จากทั้งสองกลุ่มมานำเสนอเพื่อจะตัดสินและหาจุดสิ้นสุดของกรณี

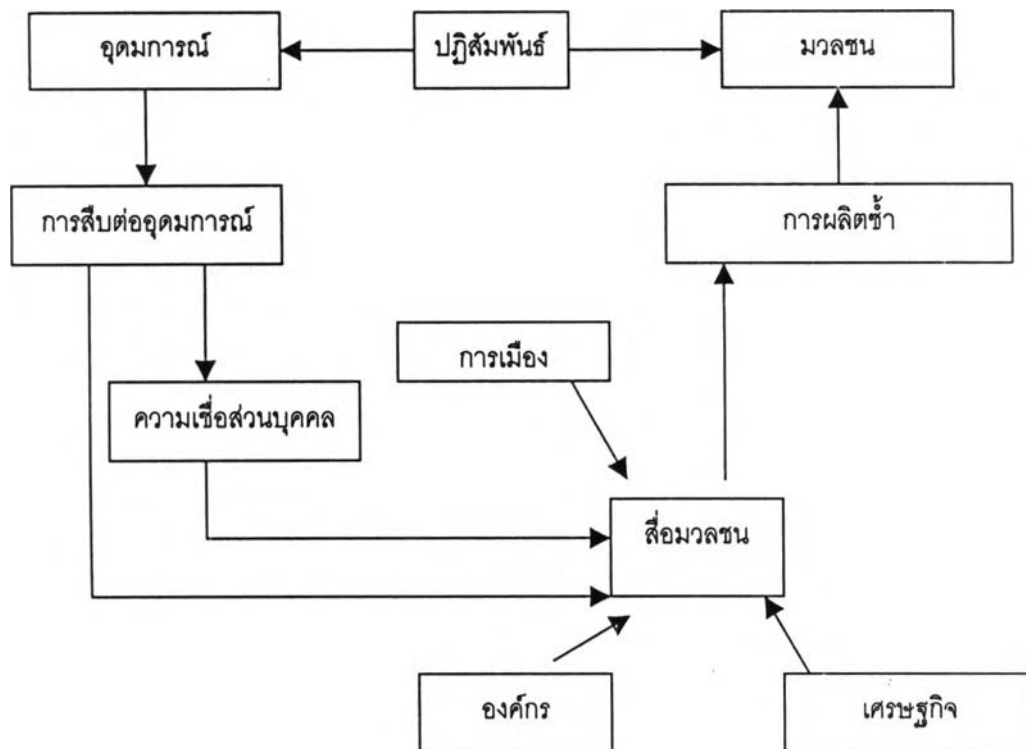
ด้วยลักษณะในการนำเสนออุดมการณ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ที่หลากหลาย ทั้งกลุ่มอุดมการณ์และทิศทางในการนำเสนออุดมการณ์นี้เอง จึงเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่ารูปแบบที่แท้จริงเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่มีความขัดแย้งทางอุดมการณ์เช่นนี้ สื่อมวลชนไทยมีแนวโน้มที่จะแสดงออกถึงการนำเสนอข่าวในแบบใด ระหว่างการยึดในอุดมการณ์หลักแบบกลุ่มเดียวตามแนวทางของ Marx หรือ จะนำเสนอกระแสของอุดมการณ์ที่หลากหลายเพื่อเป็นทางเลือกในสังคมตามระบอบเสรีประชาธิปไตยตามแนวทางของ Gramsci งานวิจัยนี้จึงมุ่งค้นหา บทบาทและหน้าที่ที่สื่อมวลชนไทยมีต่อการสร้างอุดมการณ์ในสังคม

เนื่องจากการวิจัยในเรื่องของแนวทางในการนำเสนออุดมการณ์ในสังคมไทยนั้น ยังไม่เคยมีผู้ที่สนใจในการวัดหรือเข้าไปตรวจค้นมาก่อน จึงยังไม่มีวิธีการในการวัดอย่างเป็นรูปธรรม แต่จากทิศทางของทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้เราสามารถระบุได้ถึงอุดมการณ์ที่ปรากฏอยู่สองกลุ่มคือ กลุ่มส่งเสริมอำนาจรัฐและกลุ่มไม่ส่งเสริมอำนาจรัฐ เมื่อจะดำเนินการวิจัยเพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งคำตอบถึงแนวทางในการนำเสนออุดมการณ์ของสื่อมวลชนไทยจึงต้องพิจารณาการปรากฏอยู่ของประเด็นที่แฝงนัยยะทางอุดมการณ์ทั้งสองกลุ่มนี้ในสองส่วน ประกอบด้วยกระแสหลักของอุดมการณ์ที่ประเด็นกล่าวถึงซึ่งก็คืออุดมการณ์นั้นอยู่ในกลุ่มใดส่งเสริมอำนาจรัฐหรือไม่ส่งเสริมอำนาจรัฐ รวมไปถึงการพิจารณาอีกส่วนคือทิศทางในการนำเสนออุดมการณ์ในประเด็นนั้นว่าอุดมการณ์ที่ปรากฏอยู่ในประเด็นนั้นนำเสนอตามกระแสหลักคือสนับสนุนอุดมการณ์ในกลุ่มที่ตนเองสังกัดอยู่ หรือสวนกระแสหลักคือถูกนำเสนอขึ้นมาในประเด็นเพื่อคัดค้านอุดมการณ์ในกลุ่มที่ตนเองสังกัดอยู่ ดังนี้จึงจะสามารถมองเห็นภาพของแนวทางที่อุดมการณ์ถูกนำเสนอโดยสื่อมวลชนไทยได้

จากแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยต่างๆข้างต้นซึ่งสรุปออกมานั้น เชื่อว่าแนวทางในการนำเสนออุดมการณ์โดยหนังสือพิมพ์ไทยน่าจะมีรูปแบบที่นำเสนออุดมการณ์กลุ่มส่งเสริมอำนาจรัฐ หรือในสังคมไทยก็คือข้าราชการ รัฐ และแนวคิดในเรื่องศาสนาซึ่งเป็นอุดมการณ์กลุ่มหลักในสังคมไทย ตามแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับสื่อมวลชนของ Marx มากกว่าการนำเสนออุดมการณ์ในกลุ่มอื่นอย่างหลากหลาย ตามแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับสื่อของ Gramsci เนื่องจากแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในประเทศไทย รวมกับลักษณะการนับถือระบบชนชั้นวรรณะในสังคมไทยที่มีมาแต่เดิม น่าจะมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการสร้างความคิดเรื่องศาสนาและความสำคัญของระบบชนชั้นในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมไทยนิยมชมชอบบุคคลจากหน้าที่การงาน ยิ่งถ้าเกี่ยวข้องกับรัฐหรือเป็นข้าราชการก็จะยิ่งเชิดหน้าชูตาให้กับวงศ์ตระกูล

กรอบแนวคิด

รูปภาพที่ 3 กรอบแนวคิด (Conceptual framework)

จากกรอบแนวคิดที่นำเสนอมาข้างต้น จึงเป็นการแสดงถึงภาพรวมของสิ่งที่มีผลต่อการนำเสนอของสื่ออันประกอบด้วยอุดมการณ์ ความเชื่อส่วนบุคคล องค์กร เศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งน่าจะมีส่วนร่วมในการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ของสื่อด้วย ในขณะเดียวกันมวลชนหรือคนในสังคมเองซึ่งอยู่ภายใต้อุดมการณ์เดียวกันกับสื่อก็น่าที่จะมีผลต่อการนำเสนออุดมการณ์ของสื่อในทางอ้อมเช่นกัน

ซึ่งจากแนวคิดดังที่กล่าวมานี้จึงมีความเชื่อต่ออีกว่ารูปแบบในการนำเสนออุดมการณ์หลักในกลุ่มที่ส่งเสริมอำนาจรัฐของสื่อมวลชนไทยนั้นน่าจะส่งผลต่อเนื่องถึงการเลือกและนำเสนอแหล่งข่าว รวมไปถึงการอ้างอิงเหตุผลในข่าว เพื่อให้มีผลสนับสนุนต่อเนื้อหาที่นำเสนออุดมการณ์ด้วย ตามแนวคิดของ Althusser ที่มองว่าสื่อมวลชนเป็นสถาบันหนึ่งในสังคมซึ่งมีหน้า

ที่ในการเสนอซ้ำแนวคิดเดิมของอุดมการณ์หลักในสังคม และมีหน้าที่เป็นผู้ใช้อำนาจด้านอุดมการณ์ของรัฐนั่นเอง จากผลของการรวมแนวคิดเหล่านี้จึงได้มาเป็นสมมติฐานการวิจัยคือ

สมมติฐานของการวิจัย

ชาวกรณิวัตพระธรรมกายที่นำเสนอโดยหนังสือพิมพ์ไทย มีเนื้อหาที่นำเสนออุดมการณ์ในรูปแบบการเป็นผู้นำเสนออุดมการณ์หลักกลุ่มที่ส่งเสริมอำนาจรัฐ โดยมีสมมติฐานย่อยดังต่อไปนี้

1. มีการเลือกนำเสนอประเด็นอุดมการณ์ในกลุ่มส่งเสริมอำนาจรัฐมากกว่าไม่ส่งเสริมอำนาจรัฐ
2. มีลักษณะแนวทางการนำเสนอประเด็นอุดมการณ์เพื่อส่งเสริมอำนาจรัฐ ด้วยการนำเสนออย่างตามกระแสหลักมากกว่าในกลุ่มส่งเสริมอำนาจรัฐและสวนกระแสหลักมากกว่าในกลุ่มที่ไม่ส่งเสริมอำนาจรัฐ
3. มีลักษณะแนวทางการนำเสนอแหล่งข่าวอย่างไม่เท่าเทียมกันในทุกกลุ่มบุคคล โดยมีแนวโน้มที่จะนำเสนอมากกว่าในกลุ่มที่เป็นผลดีต่ออุดมการณ์ส่งเสริมอำนาจรัฐ
4. มีลักษณะแนวทางการนำเสนอการอ้างเหตุผลที่ไม่มีน้ำหนักมากกว่าเพื่อให้เกิดผลสนับสนุนแนวทางในการนำเสนออย่างส่งเสริมอำนาจรัฐ